

DIŞ TİCARETTE ÜRÜN BAKIMINDAN YOĞUNLAŞMA: ORTA ASYA ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Güçgeldi BASHİMOV *

Öz

Bu çalışmada, Orta Asya ülkelerinde ihracatın ürün bakımından yoğunlaşma derecesi belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada Yoğunlaşma Oranı ve Gini-Hirschman indeksi kullanılmıştır. Analiz aşamasında 2001-2015 dönemine ait Uluslararası Ticaret Merkezi'nin verileri kullanılmıştır. Orta Asya ülkelerinin ihracatının daha çok mineral yakıtlar, kimya sanayi ürünler ile metallere yoğunlaştığı görülmektedir. CR₄ ve CR₈'e göre Orta Asya ülkelerinde yoğunlaşma oranının genel olarak yüksek olduğu görülmüştür. Gini-Hirschman indeksine göre ise Türkmenistan ve Kazakistan'da yoğunlaşma oranının yüksek olduğu görülmüştür. Buna karşın, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'da orta düzey bir yoğunlaşma görülmektedir. Orta Asya ülkelerinin küresel ticaretteki rekabet gücünün artırılması için dış ticarete çeşitlendirmeye daha çok önem verilmelidir.

Anahtar Kelimeler: *Dış Ticaret, Yoğunlaşma Analizi, Orta Asya.*

COMMODITY CONCENTRATION IN FOREIGN TRADE: CASE STUDY OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES

Abstract

In this study, it is aimed to determine the degree of commodity concentration of exports in Central Asian countries using Concentration Ratio and Gini-Hirschman index methods. The study used International Trade Centre statistical data for the period 2001-2015. Exports of Central Asian countries are concentrated mainly in minerals, chemical products and metals. According to CR₄ and CR₈ it has been found that the concentration ratio is high in the Central Asian countries. Also, according to the Gini-Hirschman index, it is found that the concentration ratio is high in Turkmenistan and Kazakhstan. But, the concentration ratio is moderate in Kyrgyzstan, Uzbekistan and Tajikistan. To improve the competitiveness of Central Asian countries in the global trade should pay attention to the diversification in foreign trade.

Key Words: *Foreign Trade, Concentration Analysis, Central Asia.*

1. GİRİŞ

Günümüz rekabet ortamında, gelişmekte olan bir ülkenin küresel krizlerden en az düzeyde etkilenmesinin temel koşulu, rekabet gücünü yüksek ve sürdürülebilir kılacak bir üretim ve ihracat yapısının sağlanmış olmasıdır. Bununla birlikte, dış ticaretin ürün ve ülke bazında çeşitlendirilmesi de ülkelerin dış rekabet gücünün artmasına ve dış şoklardan hafif düzeyde etkilenmesine yol açacaktır (Erkan ve Sunay, 2016: 1824). İhracatın belirli ürün ve ülkelere

* Doktora Öğr., Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, guyc55@gmail.com.

yoğunlaşması uzun dönemli ihracat artışlarının sürdürülebilirliği önünde engel teşkil etmektedir. Özellikle ihracat fiyatlarındaki beklenmedik değişimler veya ihracat pazarlarındaki ekonomik durgunluklar ihracat gelirlerinde de aşırı dalgalanma yaratabilmektedir. Bu doğrultuda ihracat ürün sepetinin ve ülke gruplarının çeşitlendirilmesi beklenmedik dışsal şoklara karşı ekonomideki kırılganlığı azaltıcı bir rol oynamaktadır (Anonim, 2012: 6).

Günümüzde ihracatta tek ürüne bağımlı olan ülkelerin hemen hemen tamamının gelişmekte ve az gelişmiş ülkelere dönüşümde olduğu görülmektedir. Birçok gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde ihracat gelirlerinin yarısından fazlasını bir tek tarım, hayvancılık, madencilik veya enerji ürünleri oluşturmaktadır. Orta Asya ülkeleri de ihracatta tek bir ürüne önemli derecede bağımlı olan ülkeler arasında yer almaktadır. Nitekim, Orta Asya ülkelerinde ihracatın büyük bir kısmını petrol, doğal gaz, pamuk, altın ve alüminyum oluşturmaktadır. Bölge ülkelerinde ihracatın çeşitlendirilememesi, sadece hammadde yoğun ürünlerin ihracatı ile yetinmesi dış piyasalarda oluşabilecek risklere karşı ülke ekonomilerini daha kırılgan hale getirecektir (Çatalbaş, 2016: 156). Buna karşın, ihracatın birçok ürün ve pazara dayandırılması bölge ekonomilerinin dış piyasalardan kaynaklanabilecek ekonomik ve politik risklere karşı daha dayanıklı hale gelmesini sağlayacaktır.

İhracatın mallar açısından yoğunlaşma derecesini ölçen çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Bunlardan bazıları ise; Tegegne, 1991; Yavuz, 2000; Erlat ve Akyüz, 2001; Salim ve Ojha, 2004; Kösekahyaoğlu, 2007; Naude ve Rossouw, 2008; Ayrancı, 2009; Soos, 2015; Erkan ve Sunay, 2016 şeklinde sıralanabilir. Yavuz (2000), 1975-1998 yılları arasında Türkiye'nin ihracat ve ithalatının mallar ve ülkeler açısından yoğunlaşma derecesi Gini-Hirschman indeksi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda Türkiye'de ihracat ve ithalatın belli ürün ve ülkeler üzerinde yoğunlaştığı belirlenmiştir. Erlat ve Akyüz (2001), çalışmalarında Türkiye'nin dış ticaretinin yoğunlaşma düzeyi incelenmiştir. Sonuç olarak, Türkiye'nin dış ticaretinde mallar ve ülkeler açısından yoğunlaşma düzeyinin giderek azaldığı tespit edilmiştir. Kösekahyaoğlu (2007), 1980-2005 yılları arasında Türkiye'nin dış ticarete ürün bazlı yoğunlaşma düzeyi ele alınmıştır. Araştırmada Gini-Hirschman indeksi kullanılmıştır. Sonuç olarak, 1980'li yıllardan sonra Türkiye'nin özellikle ihracatında ürün çeşitliliğinde önemli değişiklikler yaşandığı tespit edilmiştir. Naude ve Rossouw (2008), 1962-2000 yılları arasında Güney Afrika'nın ihracatta yoğunlaşma düzeyi Hirschman-Herfindahl indeksi

kullanılarak incelenmiştir. Analiz sonucunda Güney Afrika'nın ihracat yoğunlaşma düzeyi yüksek bulunmuştur. Ayrancı (2009), çalışmasında Hirschman-Herfindahl indeksi kullanılarak Türkiye'nin dış ticaretteki yoğunlaşma düzeyi incelenmiştir. Sonuç olarak, Türkiye'nin küreselleşme sürecinde dış ticarete yoğunlaşmasını azaltmıştır. Soos (2015), çalışmasında Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Slovakya'nın ihracatta sektörel yoğunlaşma düzeyi analiz edilmiştir. Yapılan hesaplamalar sonucunda söz konusu ülkelerin ihracatta yoğunlaşma derecesi yüksek bulunmuştur. Erkan ve Sunay (2016), çalışmalarında Ticaret Yoğunlaşma Oranı ve Gini-Hirschman indeksi kullanılarak Türkiye'nin ihracatındaki ürün ve pazar yoğunlaşma düzeyi incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda, Türkiye'nin ürün ve pazar bazında yoğunlaşmalarının azaldığı ortaya koyulmuştur. Bununla birlikte, literatürde Orta Asya ülkelerinin ihracatta yoğunlaşma derecesini ölçen çalışmaların eksikliği literatürde bir boşluk olarak görülmektedir. Dolayısıyla, bu çalışmanın söz konusu boşluğu gidereceği düşünülmektedir. Bu çalışma, Orta Asya (Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan) ülkelerinin ihracatta belli ürünlere bağımlı olup olmadıklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, 2001-2015 yılları için ihracatın ürün bazlı yoğunlaşma oranı Yoğunlaşma Oranı ve Gini-Hirschman indeksi kullanılarak hesaplanmıştır.

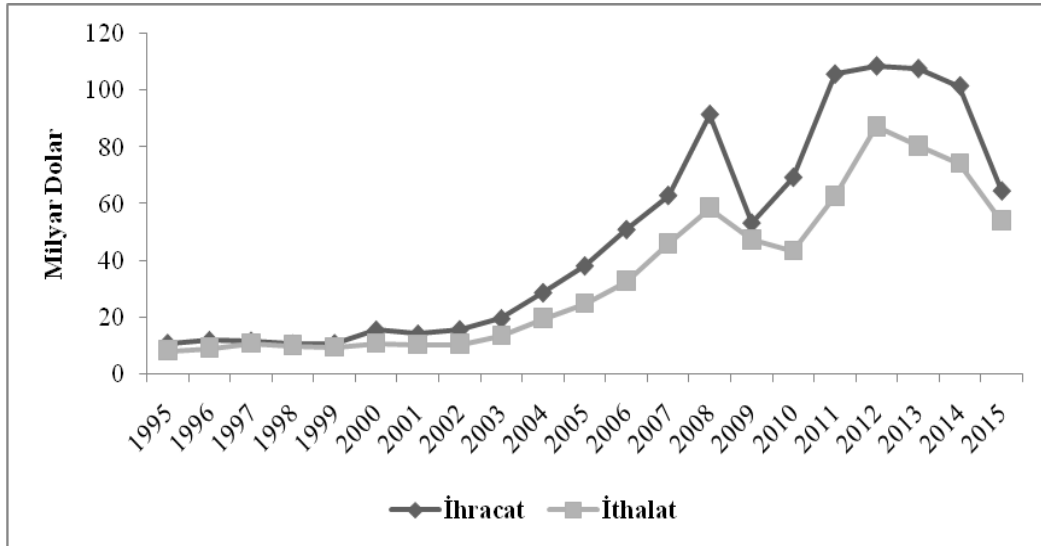
2. ORTA ASYA ÜLKELERİNDE DIŞ TİCARETİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

1990 sonrası Orta Asya ülkelerinin dünya ekonomisine entegrasyonu, dünya ticaretine yeni bir ivme kazandırmıştır. Son yıllarda ihracattaki artışın etkisiyle Orta Asya ülkelerinin dış ticaret hacmi yüksek rakamlara ulaşmıştır. Özellikle 2000'li yıllardan sonra uluslararası piyasalarda ham petrol ve doğal gaz fiyatlarının artışına paralel olarak ihracat tutarı önemli derecede artış göstermiştir. Şekil 1'de Orta Asya ülkelerinin yıllara göre ihracat ve ithalatındaki gelişmeler gösterilmiştir. 1995 yılında 10,6 milyar USD olan ihracat, 2000 yılında 15, 3 milyar USD ve 2008 yılında 91,5 milyar USD olarak gerçekleşmiştir. Ancak, 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz sonucu 2009 yılında ihracat bir önceki yıla göre % 42 oranında azalmıştır. Küresel kriz döneminde belirgin bir düşüş gösteren ihracat 2009 yılından itibaren ılımlı bir toparlanma sürecine girmiştir. 2010 yılında 69,3 milyar USD olarak gerçekleşen ihracat, 2011 yılında 105,7 milyar USD ve 2012 yılında da 108,6 milyar USD olarak gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, son birkaç yıldır başta AB ülkeleri olmak üzere Çin ve Rusya gibi gelişmekte olan ekonomilerde seyreden ekonomik durgunluk, Orta Asya ülkelerinde ihracatın büyüme hızını zayıflatmıştır. 2013 yılında 107,3 milyar USD'ye

gerileyen ihracat, 2015 yılında ise 64,5 milyar USD'ye gerilemiştir. Son yıllarda ham petrol fiyatlarında kaydedilen düşüşler bölge ekonomilerinin ihracat gelirlerinin gerilemesinde etkili olmuştur. Enerji fiyatlarında gözlenen gerilemeye bağlı olarak bölge ekonomilerinin ihracat gelirlerindeki düşüşün izleyen yıllarda da devam edeceği ancak, sınırlı düzeyde gerçekleşeceği öngörülmektedir.

Şekil 1. incelendiğinde ele alınan yılların tamamında ihracatın ithalattan daha fazla olduğu görülmektedir. Ancak, bu durum ülkelere göre farklılık arz etmektedir. Örneğin, 2015 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı Türkmenistan'da % 175, Kazakistan'da % 150, Özbekistan'da % 59, Kırgızistan'da % 41 ve Tacikistan'da % 25'dir. Buna göre, Orta Asya ülkelerinin üçünde dış ticaret açığı görülmektedir.

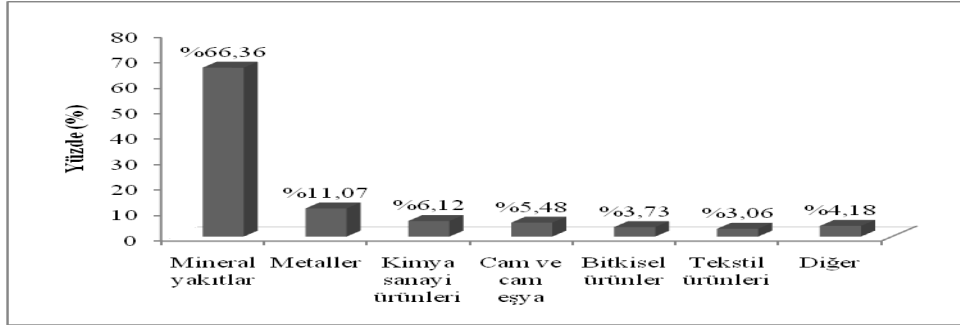
Şekil 1. Orta Asya Ülkelerinde Dış Ticaretin Gelişimi

(Kaynak: INTRACEN veri tabanı)

Orta Asya ülkeleri başta petrol ve doğal gaz olmak üzere doğal kaynaklara sahiptir. Orta Asya ülkelerinde ihracatın yaklaşık 2/3'ünü mineral yakıtlar oluşturmaktadır. 2015 yılı itibariyle Orta Asya ülkelerinde ihracatın % 66,36'sı mineral yakıtlardan, % 11,07'si metallere, % 6,12'si kimya sanayi ürünlerinden ve % 5,48'i cam ve cam eşyalardan oluşmaktadır.

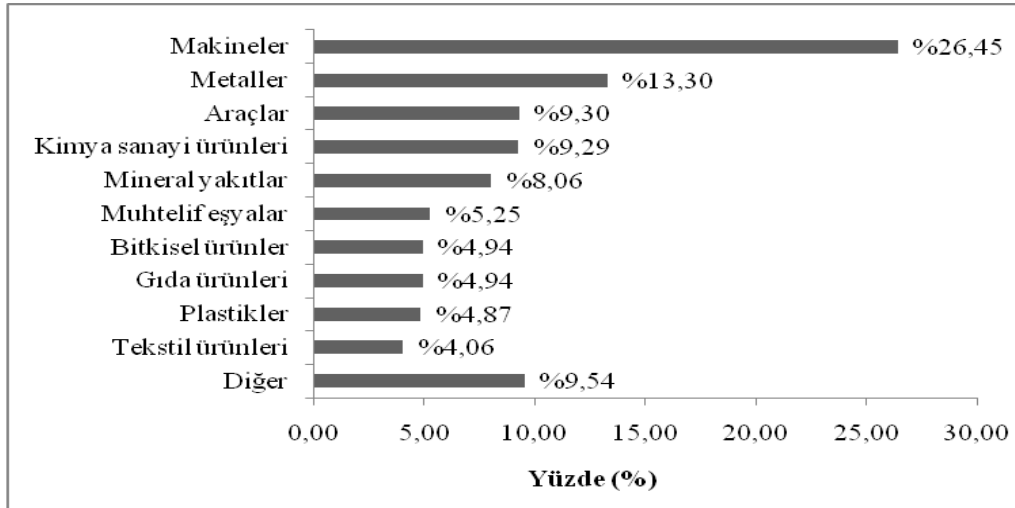
Şekil 2. Orta Asya ülkelerinin ihraç ettiği başlıca ürünler

(Kaynak: INTRACEN veri tabanı)

İthal edilen ürünlerde ise ilk sıraları makineler (% 26,45), metaller (% 13,30), araçlar (% 9,30), kimya sanayi ürünleri (% 9,29) ve mineral yakıtlar (% 8,06) yer almaktadır (Şekil 3). Bu verilerden de anlaşıldığı üzere, Orta Asya ülkeleri daha çok hammadde yoğun ürünler ihraç ederken, sermaye ve teknoloji yoğun ürünleri ithal etmektedir. Orta Asya ülkeleri enerji sektörüne bağımlılığı azaltmak için diğer sektörlerde de büyüyerek ekonomiyi çeşitlendirmeye çalışmaktadır. Bölge ekonomilerinde uygulanmakta olan kalkınma programları kapsamında başta tarım sektörü olmak üzere gıda sanayi, tekstil sanayi, inşaat ve turizm gibi sektörlerin geliştirilmesine yönelik önemli adımlar atılmaktadır.

Şekil 3. Orta Asya ülkelerinin ithal ettiği başlıca ürünler

(Kaynak: INTRACEN veri tabanı)

Orta Asya ülkelerinin birçok ülke ile dış ticaret ilişkisi bulunmakta, dolayısıyla birçok ülkeye ihracat gerçekleştirilmektedir. Rusya ve Çin Orta Asya ülkelerinin en önemli ihracat pazarlarını oluşturmaktadır. Orta Asya ülkelerinin ihracatında Rusya'nın payı % 20-25 dolayında olup, bu oran giderek artmaktadır (Sinitsina, 2012: 8). Son 10 yıllık dönemde Orta Asya ülkeleri ile

Çin arasında da ticari ilişkiler giderek artış göstermiştir. Nitekim, Çin bölge ekonomilerinden önemli düzeyde enerji ürünleri ithal etmektedir. Günümüzde Rusya, Çin, Türkiye, İran, Singapur, Güney Kore, Hindistan ve Avrupa Birliği ülkeleri en çok ihracat yapılan ülkeler arasında yer almaktadır. Son yıllarda Orta Asya ülkelerinin ihracatında en yüksek paya sahip iki ülke olan Rusya ve Çin pazarlarında yaşanan ekonomik durgunluk bölge ekonomilerinin ihracat performansını olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca, 2011 yılından bu yana Euro Bölgesinde baş gösteren finansal kriz nedeniyle son yıllarda Avrupa pazarına yapılan ihracat da gerileme göstermiştir.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu araştırmada kullanılan veri ve bilgiler ikincil kaynaklardan elde edilmiştir. Araştırmada Uyumlaştırılmış (Armonize) Mal Tanım ve Kodlama Sistemi (HS Code) dikkate alınmıştır. Araştırmada kullanılan veriler USD bazında olup Uluslararası Ticaret Merkezi'nin (INTRACEN) veri tabanından derlenmiştir. Araştırma 2001-2015 dönemini kapsamaktadır.

Yoğunlaşma düzeyinin hesaplanmasında kullanılacak standart bir ölçü üzerinde bir anlaşma sağlanamamıştır. Bununla beraber değişik yoğunlaşma ölçütleri arasında geniş bir seçim yelpazesi bulunmaktadır. Bunların içinde en çok kullanılan ve kabul gören indeksler arasında Yoğunlaşma Oranı, Hirschman-Herfindahl indeksi ve Gini-Hirschman indeksi yer almaktadır. Orta Asya ülkelerinde ihracatın ürün bakımından yoğunlaşmasını (çeşitlendirmesini) incelemek için Yoğunlaşma Oranı ve Gini-Hirschman indeksi kullanılmıştır.

Yoğunlaşma Oranı (Concentration Ratio- CR_k), basit hesaplanabilmesi nedeniyle yaygın olarak kullanılan bir yoğunlaşma ölçüsüdür. Yoğunlaşma Oranı, belli sayıdaki firma, ürün, sektör veya ülkenin toplam paylarını ifade eden bir kavramdır (Doğan ve Soyyiğit Kaya, 2011: 6). Yoğunlaşma Oranı, dış ticarete sırayla en çok paya sahip olan “k” adet ülkenin verilerini kullanır, dolayısıyla tüm dii ticaret paylarını dikkate almaz. CR_k 0 ile 100 arasında bir değer almakta ve aşağıda belirtilen formül yardımıyla hesaplanmaktadır (Ayrancı, 2009: 58; Küçükkiremitçi ve ark., 2010: 3).

$$CR_k = \sum_{i=1}^k P_i * 100 \quad (1)$$

Formül 1’de CR_k ; yoğunlaşma oranını, P_i ise firma, ürün, sektör veya ülkenin payını göstermektedir. k değerinin seçimi için herhangi bir kriter yoktur, dolayısıyla istenildiği gibi seçilebilir. Uygulamada genelde $CR(4)$ ve $CR(8)$ şeklindeki ölçütler kullanılmaktadır (Ayrancı, 2009: 58; Kostakoğlu, 2015: 132). CR_4 en büyük 4 birimin (ürün veya ülke) payını, CR_8 en büyük 8 birimin (ürün veya ülke) payını göstermektedir. Bu çalışmada da $CR(4)$ ve $CR(8)$ değerleri hesaplanmıştır. Uygulamada CR_k yoğunlaşma oranına göre; oran 0-30 arasında ise düşük, 31-50 arasında orta derecede, 51-70 arasında yüksek derecede ve 71-100 arasında çok yüksek derecede yoğunlaşma olduğu kabul edilmektedir (Polat, 2007: 100). Düşük yoğunlaşma oranı rekabetin yüksek olduğunu, yüksek yoğunlaşma oranı ise rekabetin düşük olduğunu göstermektedir (Parkin, 2003: 202).

Yoğunlaşma derecesinin belirlenmesinde kullanılan ikinci bir ölçüt ise Gini-Hirschman yoğunlaşma indeksidir. Gini-Hirschman indeksi uygulamalı çalışmalarda en sık kullanılan ölçütlerden biridir (Kösekahyaoğlu, 2007: 18). Gini-Hirschman yoğunlaşma indeksi aşağıda gösterilmektedir.

$$GH_j = \left[\sum_{i=1}^n \left(\frac{X_{ij}}{X_i} \right)^2 \right]^{1/2} * 100 \quad (2)$$

Formül 2’de X_{ij} j ülkesinin i sektöründeki ihracatını, X_i ise j ülkesinin toplam ihracatını göstermektedir (Salim ve Ojha, 2004: 23). GH yoğunlaşma indeksi 0-100 arasında bir değer almaktadır. Buna göre, ülkenin ihraç ettiği mal sayısı ne kadar fazla ise ve ihracat bu mallar arasında ne kadar dengeli dağılıyorsa indeks sifıra yaklaşmaktadır. Bir diğer deyişle, indeksin 0 değeri mutlak çeşitlenmeyi gösterirken, 100 değeri mutlak yoğunlaşmaya işaret etmektedir (Anonim, 2012: 6). GH indeksi, dış ticarete konu olan bütün sektörleri içermesi nedeniyle, $CR(4)$ veya $CR(8)$ oranlarına kıyasla daha güvenilir indekstir (Saraçoğlu, 2017: 162).

4. BULGULAR

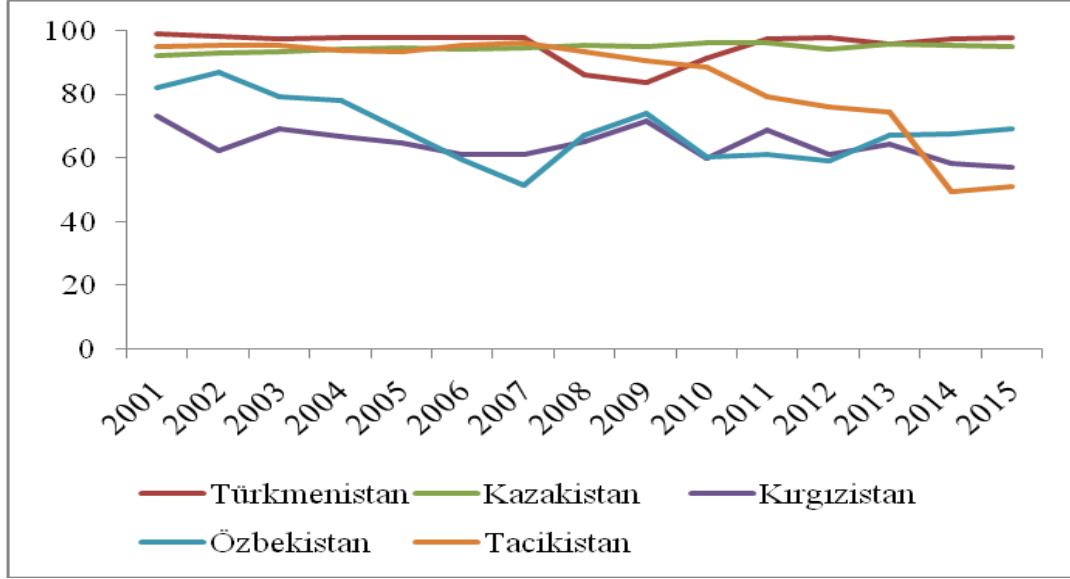
Yoğunlaşma değerleri, ihracatta sektörel ve ülke düzeyinde çeşitlenme olup olmadığını göstermesi açısından, dış ticaret analizlerinde son derece önemli bir gösterge niteliği taşımaktadır (Küçükiremitçi ve ark., 2010: 2). Bu bölümde Orta Asya ülkelerinin ihracatının ürün açısından yoğunlaşma değerleri hesaplanmıştır. Yoğunlaşma değerlerinin hesaplanmasında Yoğunlaşma Oranı ve Gini-Hirschman indeksi kullanılmıştır.

Tablo 1’de Orta Asya ülkelerinin en fazla ihracat yaptığı 4 ürüne ilişkin Yoğunlaşma Oranı (CR₄) sunulmuştur. İncelenen dönemde en fazla ihraç edilen 4 ürünün toplam ihracat içindeki payı Türkmenistan ve Kazakistan’da değişmezken, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan’da ise önemli düzeyde değişmiştir. Yani, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan’da ihracatın az sayıda ürüne bağımlı olması durumu azalırken, Türkmenistan ile Kazakistan’da ise azalmamıştır. CR₄ oranına göre Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan’da çok yüksek derecede yoğunlaşma söz konusu iken, Kırgızistan’da yüksek derecede ve Tacikistan’da ise orta derecede yoğunlaşma görülmektedir.

Tablo 1. CR₄’e göre ihracatta ürün bazlı yoğunlaşma oranı

Yıllar	Türkmenistan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Tacikistan
2001	99,06	92,14	73,42	82,22	95,18
2002	98,07	93,12	62,41	87,09	95,58
2003	97,55	93,29	69,34	79,20	95,51
2004	97,77	94,14	66,92	78,05	93,74
2005	97,95	94,58	64,74	68,94	93,50
2006	97,78	94,33	61,30	59,60	95,38
2007	97,90	94,45	61,09	51,60	96,06
2008	86,07	95,40	65,22	67,28	93,53
2009	83,84	95,04	71,72	73,97	90,52
2010	91,27	96,22	59,78	60,37	88,50
2011	97,49	96,32	68,70	61,27	79,45
2012	97,67	94,24	61,33	59,12	76,15
2013	95,61	95,91	64,25	67,31	74,41
2014	97,34	95,39	58,27	67,59	49,33
2015	97,76	95,09	57,16	69,32	50,96

Kaynak: INTRACEN verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır

Şekil 4. Ticaret yoğunlaşma oranları (CR₄) (Kaynak: INTRACEN veri tabanı)

Tablo 2’de CR₈ yoğunlaşma oranı değerleri yer almaktadır. Buna göre, Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan’da CR₈ oranlarının % 95-99 gibi çok yüksek bir düzeyde seyrettiği görülmektedir. CR₈ yoğunlaşma oranına bakıldığında, kayda değer bir azalışın gerçekleşmediği görülmektedir. Kırgızistan ve Tacikistan’da ise ele alınan dönemde ürün yoğunlaşmasının nispeten azaldığı görülmektedir. Örneğin, Kırgızistan ve Tacikistan’da 2001 yılında yoğunlaşma oranı % 90’nın üzerindeyken, bu oran 2015 yılından itibaren % 70-90 arasında seyretilmektedir. Ele alınan dönemde bu iki ülkenin yoğunlaşma düzeyi kısmen de olsa azalmıştır.

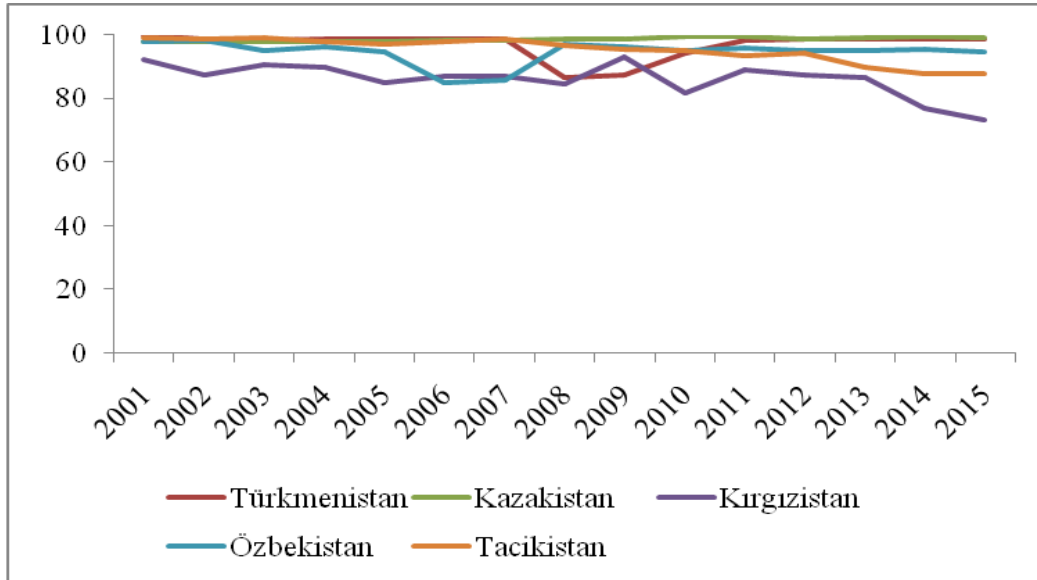
Tablo 2. CR₈’e göre ihracatta ürün bazlı yoğunlaşma oranı

Yıllar	Türkmenistan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Tacikistan
2001	99,81	97,85	92,17	97,71	99,02
2002	98,77	97,86	87,21	98,10	98,55
2003	98,24	97,64	90,75	94,99	98,97
2004	98,51	97,82	89,59	96,04	97,64
2005	98,44	97,79	85,10	94,60	96,91
2006	98,58	98,30	87,02	84,93	97,79
2007	98,62	98,25	86,97	85,88	98,49
2008	86,62	98,71	84,51	96,94	96,49

2009	87,19	98,50	93,10	96,15	95,48
2010	94,23	99,30	81,56	95,11	94,86
2011	98,32	99,36	88,88	95,75	93,23
2012	98,50	98,66	87,50	94,95	94,14
2013	98,74	99,20	86,53	95,08	89,60
2014	98,46	99,30	76,74	95,24	87,92
2015	98,79	98,85	73,41	94,65	87,82

Kaynak: INTRACEN verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Şekil 5. Ticaret yoğunlaşma oranları (CR₈)

(Kaynak: INTRACEN veri tabanı)

Tablo 3’de yer alan rakamlar Gini-Hirschman indeksine göre yoğunlaşma oranlarını göstermektedir. Gini-Hirschman indeksi incelendiğinde, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan’ın ihracatında orta düzeyde yoğunlaşma olduğu görülmektedir. Türkmenistan ve Kazakistan’ın ihracatında ise çok yüksek düzeyde bir yoğunlaşma söz konusudur. Diğer bir

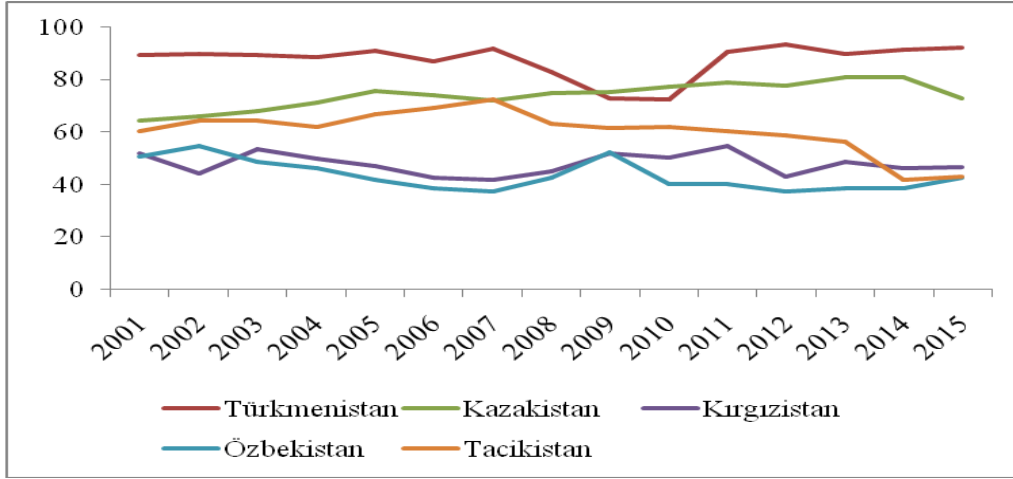
ifadeyle ele alınan dönemde Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın ihracatta ürün çeşitlendirmesini gerçekleştirdiği görülmektedir. Zira, söz konusu ülkelerin indeks değerlerinde sürekli bir azalma gerçekleşmiştir. 2001 yılında 50-60 civarında olan oran 2015 yılında 43'lere düşmüştür. Ele alınan dönemde Türkmenistan ve Kazakistan'ın Gini-Hirschman indeks değerlerinde ise artış görülmektedir. Bu durum bu iki ülkenin ihracatında ürün yoğunlaşmasının giderek arttığını göstermektedir.

Tablo 3. Gini-Hirschman indeksine göre ihracatta ürün bazlı yoğunlaşma oranı

Yıllar	Türkmenistan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Tacikistan
2001	89,30	64,57	52,10	50,56	60,52
2002	89,91	65,95	44,13	54,77	64,38
2003	89,35	67,86	53,35	48,85	64,46
2004	88,64	71,24	50,05	46,15	62,03
2005	90,94	75,62	47,11	41,78	67,00
2006	87,07	73,90	42,67	38,52	69,25
2007	91,72	72,00	41,77	37,50	72,38
2008	82,86	74,81	45,22	42,48	63,33
2009	72,98	75,34	51,79	52,35	61,73
2010	72,55	77,29	50,11	40,17	62,18
2011	90,71	79,09	54,83	40,09	60,55
2012	93,37	77,59	42,86	37,28	58,95
2013	89,93	80,82	48,52	38,82	56,19
2014	91,35	81,02	46,21	38,76	42,04
2015	92,20	72,93	46,69	42,67	43,20

Kaynak: INTRACEN verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Şekil 6. Gini-Hirschman indeks oranları

(Kaynak: INTRACEN veri tabanı)

SONUÇ

1990'lı yılların başında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Orta Asya ülkelerinde planlı ekonomiden piyasa ekonomisine doğru hızlı bir geçiş süreci yaşanmıştır. Bu süreçte Orta Asya ülkelerinin ihracatında önemli artışlar yaşanmıştır. Kuşkusuz ki bu bölge ekonomileri açısından olumlu bir gelişmedir. Ancak, bölge ekonomilerinde ihracatın nispi anlamda belli ürünlere bağlı olduğu görülmektedir. Bu durum döviz gelirlerinde düzensizliklere yol açabilmekte ve ekonomik kalkınmayı da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. İhracat gelirlerinin artması ihraç ürün sepetindeki ürün çeşit sayısının artırılması ile mümkün olabilmektedir.

Bu çalışmada, Orta Asya ülkelerinde ihracatın ürün bakımından yoğunlaşma derecesinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmada Yoğunlaşma Oranı ve Gini-Hirschman indeksi kullanılarak 2001-2015 dönemi analiz edilmiştir. Orta Asya ülkelerinin ihracatında en önemli ürünler arasında sırasıyla petrol, doğal gaz, metaller, cam ve cam eşya, tekstil ürünleri yer almaktadır. CR₄ indeksine göre Türkmenistan ve Kazakistan'ın ihracatında yüksek bir yoğunlaşma düzeyinin olduğu görülmektedir. İhracatta ilk 4 ürünün yoğunlaşma oranı % 90'ın üzerinde seyretmektedir. Ele alınan dönemde Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın ilk 4 ürünün yoğunlaşma oranlarının sürekli azaldığı ve son yıllarda yüzde 50-70 dolayında seyrettiği tespit edilmiştir. CR₈ indeksine göre Orta Asya ülkelerinin tamamında yüksek düzeyde yoğunlaşmanın olduğu görülmüştür. Gini-Hirschman indeksine göre Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın ihracatında genel olarak orta düzeyde yoğunlaşma olduğu görülmüştür. Türkmenistan ve Kazakistan'ın ihracatında ise yüksek düzeyde yoğunlaşmanın

olduğu görülmüştür. Bu bulgu, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'ın son 15 yılda ihracatta nispeten yapısal bir değişim sağladığını, ancak Türkmenistan ile Kazakistan'ın yapısal bir değişimi gerçekleştirmediğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Anonim (2012) “Ödemeler Dengesi Raporu”, Ankara: T.C. Merkez Bankası.

Ayrancı, Evren (2009) “Türkiye'nin Ekonomik Açıldan Küreselleşmesinin Yoğunlaşma Vasıtasıyla Ölçülmesi ve Konu Hakkında Bir Araştırma”, *ABMYO Dergisi*, (16), s.50-64.

Çatalbaş, Nazım (2016) “Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi Sürecinde Orta Asya Ülkelerinin Yaklaşımları”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), s.143-158.

Doğan, Seyhun, Soyyiğit Kaya, Semanur (2011) “Gümrük Birliği Sonrasında (1996-2009) Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Dış Ticaretinin Ülke ve Fasıl Bazlı Yoğunlaşma Analizi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (14), s.1-18.

Erkan, Birol, Sunay, Zekai Fatih (2016) “Türkiye'nin İhracatının Yoğunlaşma Perspektifinde Analizi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), s. 1823-1842.

Erlat, Güzin, Akyüz, Oğuzhan (2001) “Country Concentration of Turkish Exports and Imports Over Time”, *Topics in Middle Eastern and African Economies*, <http://www.meea.sites.luc.edu/volume3/meaa3.html>, İndirilme tarihi: 22.02.2017.

INTRACEN (2017) “International Trade Statistics”, <http://www.intracen.org/itc/market-info-tools/trade-statistics/> İndirilme tarihi: 12.03.2017.

Kostakoğlu, S. Fatih (2015) “İnternet Servis Sağlayıcıları Piyasasına Yönelik Yoğunlaşma Analizi”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(25), s.129-140.

Kösekahyaoğlu, Levent (2007) “Türkiye Dış Ticaretinde Ürün ve Ülke Bazında Yoğunlaşma: 1980-2005 Dönemi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 36, s.15-34.

Küçükiremitçi, Oktay, Karaca, Mehmet Emin, Eşiyok, Bayram Ali (2010). *Türkiye'nin İhracatında Öne Çıkan Sektörlerde Temel Pazar Ülkeler, Rakipler ve Rekabet Gücü*, Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası Yayınları.

Naude, Wim, Rossouw, Riaan (2008) “Export Diversification and Specialization in South Africa: Extent and Impact”, *World Institute for Development Economic Research*, 93, 1-36.

Parkin, Michael (2003) *Economics*, 6th edition, New York: Pearson Education, Addison Wesley World Student Series.

Polat, Çetin (2007) “Yoğunlaşma ve Piyasa Yapısı İlişkisi Çerçevesinde Türk Çimento Sektörünün Yapısal Analizi”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), s.97-116.

Salim, Shyam, Ojha, Sandhya N (2004) “Commodity Diversification and Geographic Concentration on Indian Seafood Exports”, *Southern Economist*, 15, s.23-24.

Saraçoğlu, Dürdane Şirin (2017) Ç’in Halk Cumhuriyeti ile Türkiye Arasında Dış Ticaretin Gelişimi ve Türkiye’de İmalat Sanayinde Sektörel İstihdama Etkisi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(1), s.151-182.

Sinitsina, Irina (2012) “Economic Cooperation between Russia and Central Asian Countries: Trends and Outlook”, Bishkek: University of Central Asia Institute of Public Policy and Administration Working Paper No: 5.

Soos, Karoly Attila (2015) “Geographical and Sectorial Concentration in Czech, Hungarian and Slovak Exports”, Budapest: Hungarian Academy of Sciences Discussion Papers.

Tegegne, Abebe (1991) “Commodity Concentration and Export Earnings Instability: Evidence from African Countries”, ERAF-Centre for Economic Research on Africa, 3.

Yavuz, Nilgün Çil (2000) “Türkiye’nin Dış Ticaretinin Mallar ve Ülkeler Açısından Konsantrasyon Analizi (1975-1998)”, *Çimento İşveren Dergisi*, 14(5), s.3-12.